

universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka. – 2014. – Vyp. 150. – S. 19-25

6. MSBO 16 «Osnovni zasoby» [Elektronnyy resurs] // sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_014 – (18 kvitnya 2016r.)

7. MSFZ 13 «Otsinka spravedlyvoyi vartosti» // [Elektronnyy resurs] // sayt Ministerstva finansiv Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_068/print1454672747016258 – (18 kvitnya 2016r.)

Рецензент: Слободяник Ю.Б., д.е.н., професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, Одеський національний економічний університет

11.05.2016

УДК 336.242

Чумак Надія

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТОВАРНИХ РИНКІВ У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ

Стаття присвячена інституційним засадам антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці. Здійснено оцінку стану конкурентного середовища в Україні. Визначено роль антимонопольного регулювання як елементу системи економічної безпеки держави. Досліджено зниження порогу монополізації товарних ринків. Встановлено, що антимонопольне регулювання є цілеспрямованою діяльністю здійсненою на підставі та в межах, що допускаються чинним законодавством, щодо встановлення та реалізації правил ведення економічної діяльності на товарних ринках з метою захисту добросовісної конкуренції та забезпечення ефективності ринкових відносин. Обґрунтовано заходи інституціональних перетворень в сфері антимонопольного

регулювання та формування суспільних інститутів для протидії монополізму. Проаналізовано стан антимонопольного регулювання, що свідчить про необхідність вдосконалення антимонопольних органів і відповідного законодавства. Запропоновано напрями вдосконалення правових норм, що регулюють захист конкуренції та механізм його здійснення.

Ключові слова: антимонопольне регулювання, монополія, конкурентне середовище, товарні ринки

Чумак Надежда

ИНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТОВАРНЫХ РЫНКОВ В ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКЕ

Статья посвящена институциональным основам антимонопольного регулирования товарных рынков в открытой экономике. Осуществлена оценка состояния конкурентной среды в Украине. Определена роль антимонопольного регулирования как элемента системы экономической безопасности государства. Исследовано снижение порога монополизации товарных рынков. Установлено, что антимонопольное регулирование является целенаправленной деятельностью, осуществляемой на основании и в пределах, допускаемых действующим законодательством, по установлению и реализации правил ведения экономической деятельности на товарных рынках с целью защиты добросовестной конкуренции и обеспечения эффективности рыночных отношений. Обоснованы мероприятия по институциональным преобразованиям в сфере антимонопольного регулирования и формирования общественных институтов для противодействия монополизму. Проанализировано состояние антимонопольного регулирования, что свидетельствует о необходимости совершенствования антимонопольных органов и соответствующего законодательства. Предложены направления совершенствования правовых норм, регулирующих защиту конкуренции и механизм его осуществления.

Ключевые слова: антимонопольное регулирование, монополия, конкурентная среда, товарные рынки

THE INSTITUTION FRAMEWORK OF ANTIMONOPOLY REGULATION COMMODITY MARKETS IN AN OPEN ECONOMY

The article is devoted to the institutional framework of Antimonopoly regulation of commodity markets in an open economy. Conducted assessment of competitive environment in Ukraine. Defines the role of Antimonopoly regulation as part of the system of economic security of the state. Investigated a reduction in the threshold of monopolization of commodity markets. It is established that antitrust regulation is a purposeful activity carried out on the basis and to the extent permitted by applicable law, for the establishment and implementation of rules of conducting economic activity in the commodity markets to protect fair competition and ensuring the effectiveness of market relations. We prove that for institutional reforms in the sphere of Antimonopoly regulation and formation of public institutions to counteract the monopoly. It analyses the state of antitrust regulation, indicating the need for improvement of the Antimonopoly bodies and the relevant legislation. The directions of improvement of legal norms regulating the protection of competition and the mechanism of its implementation.

Keywords: antitrust regulation, monopoly, competitive environment, commodity markets

Постановка проблеми. Основними орієнтирами розвитку України є створення ефективної конкурентоспроможної економіки, здатної забезпечити стабільне економічне зростання і високий рівень життя населення. І головним завданням на шляху реалізації поставленої мети виступає розбудова конкурентного середовища як вагомій запоруки розвитку підприємництва, підвищення ефективності функціонування економіки країни, зростання її економічного потенціалу. Формування та розвиток в Україні конкурентного середовища потребує розширеного трактування ролі антимонопольного регулювання, як чинника забезпечення стабільного економічного зростання та економічної безпеки держави. Застосування антимонопольного регулювання поряд із дієвим

контролем за дотриманням конкурентного законодавства зарубіжними компаніями на вітчизняних ринках, може сприяти більш швидким темпам підвищення якості товарів вітчизняних підприємств.

Для кваліфікованого вирішення вказаних недоречностей необхідна співпраця державних органів, які створені для регулювання конкурентних відносин, з одного боку, і незалежних, як правило недержавних, експертних компаній, які крім вирішення безпосереднього завдання по дослідженню товарних ринків, будуть паралельно виступати і в якості організацій по суспільному контролю з питань конкуренції. Подібні незалежні органи повинні бути наділені досить дієвими повноваженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституційних засад антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці присвячені праці таких науковців як О.В. Безух [1], З.М. Борисенко [2], В.В. Гаркуш [3], В.В. Качалін [4], В.І. Кравченко [5], Н.М. Корчак [6], С.Б. Мельник [7] та ін. Але, враховуючи наукову і практичну цінність опублікованих праць, ряд питань залишаються дискусійними, що й обумовило вибір теми дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Еволюція економіки супроводжується адекватними інституційними змінами, які не обмежуються тільки формами державного впливу. Існуючі інститути, разом із стандартними обмеженнями, прийнятими у відкритій економіці, визначають набір альтернатив, витрати виробництва та обміну і, відповідно, прибутковість і вірогідність ведення економічної діяльності. Вони є кумулятивним набуток відповідної економічної системи в цілому, а їх характер впливу на соціально-економічні процеси визначаються тим середовищем, у якому вони змінюються. Для формування конкурентоспроможної національної економіки необхідний захист економічної конкуренції за допомогою антимонопольного регулювання.

Внутрішній і зовнішній аспекти цієї проблеми взаємопов'язані: з одного боку, конкуренція є рушійною силою економічного зростання та опанування внутрішнього ринку, з іншого боку – конкурентоспроможність вітчизняної економіки має забезпечувати країні гідне місце на зовнішніх ринках. Актуальність зазначеної

проблеми зростає у зв'язку з входженням на внутрішній ринок іноземних інвесторів та виробників, необхідністю вдосконалення механізму державного регулювання конкурентного середовища.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження інституційних засад антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці, виокремлення основних проблем та напрямів інституціональних перетворень, що регулюють захист конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні з перших кроків незалежності державна підтримка та захист добросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності були віднесені до пріоритетних напрямів ринкової трансформації економіки. Враховуючи, що на початку 1990-х років в українській економіці панував монополізм, наголос у законах, які розроблялися та приймалися у той час, був поставлений на його подолання і обмеження. Відтак законодавство, що регулює економічну конкуренцію, було започатковано, насамперед, як антимонопольне законодавство.

Антимонопольне регулювання – це цілеспрямована державна діяльність, що здійснюється на підставі та в межах, що допускаються чинним законодавством, щодо встановлення та реалізації правил ведення економічної діяльності на товарних ринках з метою захисту добросовісної конкуренції та забезпечення ефективності ринкових відносин [6, с. 51].

Значення місця державного захисту конкуренції впливає з її місця в системі ринкової економіки. Нині не викликає сумнів, що добросовісна конкуренція – це двигун економіки. В одному з американських судових рішень конкурентне законодавство характеризується як «всеосяжна хартія економічної свободи», спрямована на збереження вільної і безперешкодної конкуренції як правила торгівлі. Вона ґрунтується на тому, що нічим не стримувана взаємодія конкуруючих сил призведе до оптимального розподілу економічних ресурсів, максимально низьких цін, високої якості та матеріального прогресу, і, в той самий час, створить умови, що сприятимуть збереженню демократичних і соціальних інституцій [2, с. 29].

У вітчизняній економіці залишається частка формувань

монопольних структур, які створені не в результаті природних процесів концентрації капіталів, вільного їх переливу в умовах конкуренції на ринках цінних паперів. Збереження монополізму, низька ефективність антимонопольного регулювання перешкоджають формуванню конкурентного середовища господарювання. Необхідні інституційні механізми становлення, підтримки і регулювання конкуренції.

Інституціоналізація (від лат. *institutum* – устрій, установа) – процес визначення і оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб [1]. Феномен інституціоналізації досліджували С. Ліпсет, Дж. Е. Ландберг, Р. Бенедикс, П. Блау, Б. Мур, М. Дюверже, Р. Мілс та ін. Американський політолог А. Бентлі у книзі «Процес правління» (1908) одним з перших показав значення інституціонального підходу для формування організаційних і правових структур та прийняття рішень у контексті здійснення державної влади.

Інституціоналізація є засобом формування державно-правових інститутів. Останні є символами порядку та організованості в суспільстві і державі. Процес інституціоналізації складається з таких етапів: виникнення потреб, задоволення яких вимагає виконання спільних дій; формування загальних цілей, суспільних норм, зокрема правових, для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; встановлення системи санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки. Головними державно-правовими інститутами традиційно є: парламент, президент, уряд, суди, політичні партії, територіальне представництво і місцеве самоврядування. Підвалина інституціоналізації – нормативність, яка є обов'язковим компонентом будь-якого інституту. Інститути забезпечують визначеність у діяльності держави, надають сталості відповідним суспільним зв'язкам. Тому вони розглядаються як різновид соціальних зв'язків, що забезпечують цілісність у сфері суспільної і державної діяльності. Поряд з цим інституціоналізації властиві й негативні моменти. Інституційні форми нерідко є консервативними і можуть бути перешкодою для розвитку інноваційних процесів. Суспільство дістає від минулого усталені інституційні форми і зазнає їх впливу, який не завжди враховує нові вимоги.

Перехід до нової якості потребує подолання цього впливу.

Негативним є також певне знеосіблення, деіндивідуалізація, формалізація зв'язків, що встановлюються внаслідок стандартизації суспільного життя. На думку Е. Дюркгейма, призначення інститутів полягає в налагодженні відповідності між інституційними формами та новими потребами, що виникають у суспільстві. Інституційні норми пов'язані із системою звичаїв і моральних норм, вони повинні слугувати регуляції процесів задоволення постійно виникаючих і найбільш значущих потреб суспільства, досягненню справедливості й рівності всіх його суб'єктів. Демократія сприяє формуванню інституційного режиму у вигляді політичних і правових установ, що забезпечують громадянам належну організовану участь в управлінні і контроль над владою.

Науковець А. Кравченко стверджує, що інституція – «ціле, менше, ніж інститут». Воно не обов'язково є складовою державної інституції, тобто інститут може виступати як відокремлений вид діяльності в державі з реалізації комплексу окремих функцій [5].

На нашу думку, інституціональні засади – це сукупність науково-обґрунтованих (закріплених) положень, згідно з якими здійснюється процес інституціоналізації суспільних явищ, тобто перетворення їх на певні упорядковані структури, системи дій. Поряд із методами, спрямованими проти порушень правил конкуренції (антимонопольне законодавство), важливу роль відіграють державні заходи, спрямовані на створення конкурентних відносин, їх підтримку та розвиток. Такі заходи полегшують суб'єктам господарювання проникнення в монополізовані сфери економіки шляхом спрощення реєстраційно-дозвільних процедур (реєстрації, ліцензування, квотування), надання податкових, митних і інших пільг.

Залежно від економічної ситуації в державі здійснюється обмежувальних заходів (антимонопольне законодавство) та розробку норм, спрямованих на регулювання конкурентних відносин (конкурентне законодавство) [7, с. 167].

При аналізі еволюції вітчизняної практики боротьби з монополістичними тенденціями виділимо два основних етапи демонополізації економіки України, які відрізняються один від одного цілим рядом принципів моментів.

На першому етапі демонополізації (1991-1999 рр.) в Україні домінувала структурна антимонопольна політика. В ході її реалізації

було:

- визначено основні принципи і зміст антимонопольної політики, який полягає у протидії (ліквідації) монополії як структурної одиниці;
- закладені основи антимонопольного законодавства України, яке складалося із правових актів різної юридичної сили;
- створено систему органів Антимонопольного комітету України з визначеними структурою, компетенцією, організацією діяльності, та встановлено коло державних органів, відповідальних за протидію монополізму, захист конкуренції, координацію процесу демонополізації економіки з програмами соціально-економічного розвитку нашої країни.

Основною метою другого етапу демонополізації економіки України – етапу реалізації регулятивної конкурентної політики, стає вдосконалення і розвиток конкурентного середовища. Для досягнення цієї мети зусилля всіх основних суб'єктів демонополізації економіки мають бути зосереджені на контролі та регулюванні рівнів концентрації виробництва, запобіганні монополізації товарних ринків, протидії негативним проявам монопольної влади з боку окремих суб'єктів господарювання, сприянні конкуренції тощо.

Державна політика у сфері конкуренції на сучасному етапі повинна розвиватися за двома основними напрямками [3, с. 114]:

по-перше, посилення рівня конкуренції на монополізованих ринках шляхом розвитку малого та середнього бізнесу і виваженої зовнішньоекономічної політики;

по-друге, дієвого регулювання вже існуючих монополістичних утворень і недопущення створення нових.

Основний акцент державної підтримки малого та середнього підприємництва повинен бути зосереджений на регіональному рівні, насамперед у фінансовій сфері. Підвищення можливостей малих форм бізнесу для залучення та використання фінансових ресурсів, придбання сучасного обладнання і технічних засобів може надати досить суттєвий імпульс до їх розвитку на різних товарних ринках і, зокрема, на монополізованих.

Поряд з заходами по стимулюванню діяльності малого та середнього бізнесу дієвим важелем підвищення рівня конкуренції на товарних ринках може стати політика по полегшенню доступу на

монополізовані ринки зарубіжних конкурентів. Така політика має бути виваженою та збалансованою, зважаючи на низький рівень конкурентноздатності більшості товарів вітчизняного виробництва.

Зазначимо, що ефективність кількісного аналізу динаміки концентраційних чи зворотних тенденцій на відповідних ринках багато в чому залежить від достовірності статистичної інформації, можливості її отримання антимонопольними органами та науковцями в повному обсязі та необхідний термін. У цьому відношенні в Україні існують перешкоди пов'язані з особливостями вітчизняного законодавства щодо збереження комерційної таємниці, що дозволяє економічним суб'єктам інколи ухилятися від виконання обов'язків. Зважаючи на це, нагальною необхідністю є внесення відповідних змін у відповідні правові акти щодо сутності комерційної таємниці і порядку її надання органам державної влади.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку. Результати застосування антимонопольного законодавства в Україні можна охарактеризувати в такий спосіб. Мети створення і розвитку конкуренції на товарних ринках України антимонопольне законодавство не досягло, хоч в окремих галузях намітилася тенденція до формування конкурентного середовища. Не вдалося послабити дію деяких монопольних структур, що залишилися від радянського періоду, і має місце поступове формування нових монопольних структур. Такі результати обумовлені, головним чином, тим, що антимонопольне законодавство із самого початку розглядалось як спрямоване проти монополістичної діяльності. При розробці законодавства не взято до уваги мету розвитку конкурентних відносин, а також особливості національних умов, що полягають у повній відсутності конкурентних відносин та потребують розробки жорстких заходів конкурентного регулювання, визначають створення стимулюючих норм як першочергове завдання. Саме тому постала потреба доопрацювання антимонопольного законодавства з метою стимулювання створення конкурентних відносин.

Рівень концентрації ринків України є досить високим, що зумовлює необхідність розробки комплексної системи заходів, спрямованих на:

- удосконалення існуючої законодавчої та методичної бази

регулювання монополій;

– підвищення конкурентного рівня вітчизняної економіки через застосування економічних важелів;

– створення необхідних умов для дієвої участі в процесах впливу на монополістичні структури суспільних інститутів.

Для подальшого розвитку антимонопольного регулювання необхідне впорядкування взаємовідносин антимонопольних органів з іншими органами виконавчої влади. Можна стверджувати, що антимонопольне законодавство є найважливішою складовою сучасної економіки. Сфера його функціонування зачіпає інтереси не тільки виробників, але і споживачів, забезпечуючи одним можливість реалізувати свій товар на ринку в умовах конкурентної боротьби, а іншим - оптимальні ціни на товари і послуги.

Література

1. Безух О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції в Україні : [монографія] / О. В. Безух; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і п-ва. – К., 2013. – 269 с.

2. Борисенко З. М. Конкурентна політика як передумова ефективності ринку / З. М. Борисенко // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 28–33.

3. Гаркуш В. В. Проблеми державного регулювання діяльності монополій в Україні // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 188: В 4 т. – Т.4. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2014. – С. 108-116.

4. Качалін В.В. Міжнародні аспекти антимонопольного регулювання / В. В. Качалін // Світова економіка і міжнародні відносини. – 2014. – №2. – С. 49-56.

5. Кравченко В. І. Глобальні процеси та тенденції розвитку економіки та фінансів України / В. І. Кравченко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy. nauka.com.ua/?op=1&z=1850>

6. Корчак Н. М. Інститут антимонопольного регулювання як засіб державного впливу в умовах змішаної економіки // Науковий вісник ЧДУ. Вип. 147. Правознавство. Чернівці. «Рута», 2015. – С. 49-52.

7. Мельник С.Б. Відповідальність за порушення законодавства про природні монополії // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 166-170.

1. Bezukh O. V. Teoretychni problemy pravovoho rehulyuvannya vidnosyn ekonomichnoyi konkurenciyi v Ukraini : [monohrafiya] / O. V. Bezukh; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI pryvat. prava i p-va. – K., 2013. – 269 с.

2. Borysenko Z. M. Konkurentna polityka yak peredumova efektyvnosti rynku / Z. M. Borysenko // Ekonomika Ukrainy. – 2006. – № 5. – С. 28–33.

3. Harkush V. V. Problemy derzhavnoho rehulyuvannya diyal'nosti monopoliy v Ukraini // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. Zbirnyk naukovykh prats'. Vypusk 188: V 4 t. – T.4. – Dnipropetrovs'k, DNU, 2014. – S. 108-116.

4. Kachalin V.V. Mizhnarodni aspekty antymonopol'noho rehulyuvannya / V. V. Kachalin // Svitova ekonomika imizhnarodni vidnosyny. – 2014. – №2. – S. 49-56.

5. Kravchenko V. I. Hlobal'ni protsesy ta tendentsiyi rozvytku ekonomiky ta finansiv Ukrainy / V. I. Kravchenko – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1850>

6. Korchak N. M. Instytut antymonopol'noho rehulyuvannya yak zasib derzhavnoho vplyvu v umovakh zmishanoyi ekonomiky // Naukovyy visnyk ChDU. Vyp. 147. Pravoznavstvo. Chernivtsi.«Ruta», 2015. – S. 49-52.

7. Mel'nyk S.B. Vidpovidal'nist' za porushennya zakonodavstva pro pryrodni monopolii // Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats'. - Vyp. 15. – Одеса: Yurydychna literatura, 2012. – S. 166-170.

Рецензент: Ткачук О.М., д.е.н., професор, кафедра економіки підприємства та міжнародної економіки ВТЕІ КНТЕУ

11.05.2016